

Werkplan voor schrijfvaardigheid: een aanzet¹

Marc Stevens

Het doel van schrijven op de lagere school is ervoor te zorgen dat leerlingen zich na zes jaar adequaat (= communicatief en expressief), persoonlijk en in al wat behoorlijk Nederlands kunnen uitdrukken. Over hoe we dat doel kunnen bereiken, zijn de meningen nogal verdeeld. Sommige didactici suggereren een aanpak waarin leerlingen zoveel mogelijk authentieke schrijftaken moeten uitvoeren. Deze manier van werken kan je holistisch noemen. Ze werkt synthetiserend, omdat ze weinig opsplijst en leerlingen de schrijfvaardigheid zo geïntegreerd mogelijk aanleert (wordt vreemd genoeg soms 'analytisch taalonderwijs' genoemd). Daarnaast kan je ook spreken van meer opsplitsende didactieken. Zij gaan uit van een analyserende aanpak van taal en proberen leerlingen schrijfvaardig te maken door hen te laten oefenen op deeltaken (u had het al geraden, soms wordt voor deze aanpak de term 'synthetisch taalonderwijs' gebruikt).

Tot nader order – en dat is wanneer onderzoek vastgesteld zal hebben welke van deze aanpakken de meeste vruchten afwerpt en zover zijn we nog niet – willen wij opteren voor een tussenoplossing. Noem dit maar een interactieve aanpak binnen het taalonderwijs. Daarin willen we zowel aandacht besteden aan de communicatieve taak, als aan het gefocust oefenen en onder de knie krijgen van een aantal deelvaardigheden. Net zoals dat voor de andere vaardigheden het geval kan zijn, zien wij voor 'stellen' dus twee soorten oefeningen mogelijk, namelijk de totaaloefening en de aspectoefening. Let wel, ook de aspectoefening zal nooit 'communicatieloos' kunnen verlopen. Een oefening waarin het gebruik van verwijswaarden getraind wordt, kan er bijvoorbeeld niet in bestaan om leerlingen in aparte zinnenetjes woordjes

te laten/leren invullen. Voor deze aspectoefening zullen we moeten werken met teksten en zinvolle omgevingen (teksten en situaties waarin evenwel dat aspect op de voorgrond treedt).

Om te tonen hoe de nieuwe leerplannen en eindtermen voor het lager onderwijs gerealiseerd kunnen worden, willen we hieronder een vulling voorstellen voor zes jaar schrijfonderwijs. We werken daarin zowel met totaal- als aspectoefeningen (in de tekst vindt u overigens hier en daar nog wat meer uitleg in verband met deze termen). Het onderdeel spelling werd niet ingebouwd, gezien de specificiteit van deze discipline. We zijn er ons van bewust dat dit voorstel nog wat te zwaar is; aan leerkrachten om af te spreken wat haalbaar is in een bepaalde graad vooral dan inzake kwantiteit. Met onderstaand curriculum proberen we niet

om opnieuw het warme water uit te vinden. Een heleboel van de ideeën die u hieronder aantreft, bestonden al. Een aantal dienden nog wat te worden omgebogen en geplooid naar de eisen van goede totaal- of aspectlessen. Dat betekent bijvoorbeeld dat er goed materiaal diende gezocht te worden om kinderen tot schrijven uit te dagen.

EERSTE GRAAD

In ieder geval moeten we met de speciale schrijfsituatie van het eerste leerjaar rekening houden; aanvankelijk kunnen leerlingen een aantal taken nog niet schriftelijk maken. Toch is het aangewezen om zo snel mogelijk met het onderstaande pakket oefeningen te starten.

TOTAALOEFENING

Recent wetenschappelijk onderzoek in verband met schrijfgewoontes van mensen, heeft een model opgeleverd dat nogal hanterbaar is bij een globale aanpak van het stellen (of schrijven). In dat model wordt binnen het schrijfmoment zelf rekening gehouden met drie componenten, namelijk de planning van het schrijven (gebeurt voor en tijdens), de revisie van het werk (gebeurt tijdens en na) en het schrijven zelf (ordening, formulering,...). In onze totaaloefening, die zoals gezegd het schrijven wil aanleren door leerlingen een complete communicatieve taak te laten uitwerken, zullen we er goed aan doen aan de drie elementen aandacht te besteden. VOOR, TIJDENS en NA het stellen zullen we aan die taken kunnen werken.

Maar voor de leerkracht is er nog meer werk aan de winkel. Dit onderwijs in schrijfstrategieën krijgt pas voet aan de grond, wanneer de leerkracht erin slaagt om communicatief juiste en normaal-functionele

taken te bedenken. In zekere zin moet hij erin slagen om de wereld in zijn klas binnen te brengen. Dat is niet simpel. Toch kunnen we al stellen dat goede verhalen en boeiend beeldmateriaal (dia's, transparanten) een goed hulpmiddel kunnen zijn. Stel dat we een boeiende, interessante en zinvolle schrijftaak op het spoor zijn gekomen (ook daar heeft de leerkracht wellicht al wat energie in moeten steken, voorbeelden volgen), wat gebeurt er dan?

VOORALEER leerlingen stellen, kunnen we werk maken van:

- het leren verzamelen van materiaal. Vaak betekent het dat we in de klas dingen aanbieden die de leerlingen kunnen gebruiken tijdens het schrijven. Het betekent niet dat we alles voorzeggen, want zo leren leerlingen enkel nabootsen, ze leren niet hun eigen werk 'bedenken'. Let op! Soms hoeft je bij een schrijftaak niet te brainstormen. In de klas zullen we dat dan ook niet doen. Bijvoorbeeld in een bedankingsbrief zullen niet zoveel ideeën steken, wel is er een leuke formulering nodig.
- het bedenken van de situatie waarin geschreven wordt. Naar/voor wie schrijf je deze tekst? Mogen er dan fouten instaan? Waarom schrijf je (hem/haar) dit bericht? (Eventueel vooraf op papier zetten: 'Ik schrijf naar ...'.)
- het onderwerp van de tekst vastzetten en bedenken wie er vernoemd zal worden. Ook nagaan of het waar en wanneer belangrijk zijn. (Desgevallend schematisch op papier plaatsen.)
- het plannen (reeds individueel?) van het uitzicht, de structuur en de inhoud van het opstel. Moet het lang zijn? Hoe zal ik beginnen? Hoe eindigen? (Desgevallend schematisch op papier zetten.)

Omdat leerlingen zeer verschillend schrijven, zou ik geen werk maken van taaltechnische oefeningen, in de aard van: begin niet alle zinnen met 'en' ... Zulke zaken

komen beter aan bod tijdens of na het schrijven (en op individuele grondslag). Ook met het voorlezen of tonen van goede werkjes moeten we opletten! Vaak gaan leerlingen dan enkel nabootsen in plaats van hun eigen werk te bedenken.

TIJDENS het stellen kunnen we persoonlijk rondlopen en hulp bieden, maar we moeten leerlingen ook leren hoe zij de plannings- en revisie-activiteiten vorm kunnen geven. Na een tiental minuten kunnen we bijvoorbeeld even ophouden om na te gaan in hoeverre de persoonlijke planning nog klopt. We kunnen daarbij wat we al hebben, herlezen en vraagjes beantwoorden: is het begin goed? wil ik er nog iets aan veranderen? We kunnen ook verder plannen: zeg ik hierover nog meer? hou ik het einde zoals ik het bedacht had, of verander ik er iets aan? Het is vanzelfsprekend niet zo dat we deze momenten bij elk stelwerk moeten uitwerken. Soms komt schrijven neer op het associatief op papier zetten van ideeën. In dat geval is onze gestructureerdere aanpak inderdaad nutteloos.

NA het stellen (eigenlijk na de eerste ronde) leren we leerlingen herlezen (want dat kunnen ze niet!!) door bijvoorbeeld mekaars werk te lezen en er commentaar op te geven, dit laatste ook op eenvoudige manier (bijvoorbeeld inkleuren van afgesproken pictogrammen of karakteriseren in één woord). Daarna mogen de leerlingen het werk nog aanpassen. Na deze tweede ronde kan de leerkracht het werk een keer bekijken en corrigeren. Om de leerlingen

adequaat te leren communiceren en om te maken dat hun werk juist gewaardeerd wordt, is het belangrijk dat de leerkracht in de huid van de potentiële ontvanger van de tekst kruipt, en op die manier commentaar geeft. Het is ook belangrijk dat hij de tekst niet kapot maakt door hem volledig in te kleuren (met rood) ... Uiteraard zullen we in de eerste graad slechts aanzetten geven om deze stappen te zetten.

Tot slot moeten we in de totaal oefening ook leerlingen leren schrijven (stellen) voor hun werkelijke leven. We moeten er met andere woorden niet enkel op letten dat ze correct schrijven (spelling, zinsbouw,...), maar we moeten ervoor zorgen dat ze in een bepaalde situatie later ook nog naar hun pen grijpen. Te vaak laten leerkrachten leerlingen schrijven om achteraf iets te kunnen zeggen over hun spelling en zinsbouw. Ten andere, het lijkt ook niet zo gezond dat de leerkracht altijd functioneert als ontvanger van de tekst. Leerlingen zouden eigenlijk naar andere (soorten) mensen moeten leren schrijven. Een pleidooi dus voor levensechte stel opdrachten, dus voor de productie van echte teksten.

Zelfs kinderen die nog problemen hebben met het vinden van woorden of structuren of met andere conventionele elementen van het schrijven, moeten aan deze oefeningen kunnen deelnemen, zelfs al is het resultaat niet meteen om over naar huis te schrijven. Ook schrijven leer je door vaak opnieuw te proberen.

ZAKELIJK

- Communicatief leren reageren op een situatie (waarin een schriftelijke reactie denkbaar is). Dus niet 'mijn vakantie', maar wel 'brief aan een vakantie vriend'.
- * De leerlingen hangen aan een prikbord opmerkingen, bedenkingen, enz. ten opzichte van toestanden in de klas uit. De anderen mogen daarop dan vrij reageren.

- * We ontwerpen een heleboel wenskaarten voor allerlei gelegenheden. Waarvoor kan je mensen wensen sturen? Verjaardag, genezen van ziekte, thuiskomst,...
- Een uitnodiging leren schrijven voor een verjaardagsfeest, of voor het schoolfeest.
- Een recept schrijven voor een eenvoudig gerecht of reeks van gerechten.
- * De leerlingen noteren voor één van hun ouders een vermageringsprogramma (invulling voor één week).
- Een weekplan maken: wat ga ik deze week doen en wanneer?
- Een boodschappenlijst opstellen (geordend!).
- Een menu opstellen.
- * We maken een menu voor een dierenrestaurant. Ook leuke namen verzinnen voor gerechten hoort erbij.
- Etiketten schrijven voor dozen of boeken.
- Een verslag schrijven van een (door iedereen) meegemaakte gebeurtenis. Dat doen voor de schoolkrant kan een keer, maar daarna moet de uitdaging op een andere manier gerealiseerd worden.
- * Kinderen maken een verslag, maar met als titel: *'Wat jij gisteren op de wandeling waarschijnlijk niet merkte, maar ik wel!'*.
- Eenvoudige boekbespreking maken naar aanleiding van vragen, of boeiende opdracht, bijvoorbeeld laat de hoofdfiguur zich voorstellen.

EXPRESSIEF

- Verhaaltje bij door de leerkracht aangeboden materiaal.
- * De leerkracht biedt visueel een tiental zeer uiteenlopende figuren aan. De kinderen kiezen er twee uit en schrijven daarover een voorval.
- Dagboek bijhouden (speciale momenten, belangrijke momenten ... geheimen?). Dat kan ook een speciaal soort van dagboek zijn: dromenboek (geen holle fantasie!), nieuwsschrift (welke speciale dingen zijn er deze week in jouw leven voorgevallen?), gevoelsboek (leerlingen kiezen elke week een gevoel en schrijven daarover).
- Observaties van waarneming verzamelen.
- * In de klas schrijven we alles op wat we hoorden, maar niet konden zien.

DEEL- OF ASPECTOEFENINGEN

Bedoeling is hier om werk te maken van het oefenen op deelgebieden van onze taal. Deze oefeningen hebben als doel om de schrijfvaardigheid te verhogen, maar we

mogen aannemen dat met deze oefeningen verscheidene vliegen in één klap worden geslagen: ook de andere vaardigheden (lezen, spreken,...) kunnen ervan profiteren. Per slot van rekening splits je taal zomaar niet op! Vandaar ook de parallelle met de

deel oefeningen van de andere curricula. Overigens zullen leerlingen in deze oefeningen niet steeds aan het schrijven zijn. Ze zullen ook van de andere taalvaardigheden (modi) gebruik maken.

Attentie! Elke aspectoefening moet didactisch verantwoord blijven. Er moet een opbouw inzitten. De voorstellen die we hieronder presenteren, lijken dus niet op het typische schoolboek oefeningetje waarin leerlingen in 10 zinnen evenzoveel bijvoeglijke namen moeten invullen. Belangrijk kenmerk van de aspectoefening is dat de leerlingen aan het denken slaan vanuit een

taalomgeving. Dus geen aparte zinnen, maar, zoals eerder gezegd, context en co-tekst! Vandaar dat we beter niet zouden spreken van een oefening op een bepaald aspect van de taal, maar oefeningen die vanuit een bepaalde invalshoek aan taalvaardigheid werken. Daarom is het ook erg interessant om een bepaalde aspectoefening te laten aansluiten (voor of na) bij een totaal oefening waarin dat aspect uitgesproken aan bod komt. De totaal oefening 'schriftelijke instructies geven' en de aspectoefening waarin werk wordt gemaakt van soorten zinnen, zijn lessen die op die manier bij mekaar passen.

INVALSHOEKEN IN VERBAND MET TAALGEBRUIK

Communicatie realiseren

- Realiseren dat schrijven een ontvanger/lezer veronderstelt.
- Schriftelijke opdrachten geven en uitvoeren.
  - * Elke leerling zet op een blaadje een opdracht die een andere leerling in de klas moet uitvoeren, bijvoorbeeld 'Schrijf met krijt op het bord'. Als de lezer de opdracht goed kan uitvoeren (zoals de schrijver het bedoelde), werd er duidelijk genoeg geschreven.

Denken uitdrukken

- Prenten in de juiste volgorde leggen en er dan een verhaal bij vertellen of schrijven (chronologisch denken). Beperkter maar ook leerrijk is dezelfde oefening laten uitvoeren met zinnen of met (simpele) alinea's.
- Wat je ziet/hoort/voelt in een gerichte waarnemingsoefening noteren.
- Een voorwerp kort beschrijven op papier (simpel denkprocédé uitvoeren).
- Bij een foto uit een krant noteren wat je ziet en wat je denkt dat er gebeurd is.
  - * Bij een tot kijken uitnodigende prent waarin vanalles dreigt verkeerd te gaan, leerlingen voorspellingen laten maken: 'als ... dan ...'.
- Associëren op papier (open denken).

Gevoelen(s) uitdrukken

- Objectieve en subjectieve commentaar leren neerschrijven bij een subjectief ervaren iets, bijvoorbeeld een tv-programma (goed, plezierig, droevig, blij,...).

INVALSHOEKEN IN VERBAND MET TAALOPBOUW (-STRUCTUUR)

Vlak van de tekst

- Het begin – midden – slot aanbrengen in eenvoudige, maar wel volledig doorlopende tekst.
- Een begin schrijven bij een simpele tekst. Een slot schrijven bij een simpele tekst.
- Een tekst waarvan de delen door mekaar gegooid werden, herstellen (moet ook in curriculum 'lezen' zitten).
- Titels voor teksten maken.
  - * We tonen kaffen van boeken en eventueel daarbij een simpele korte inhoud. De kinderen moeten nu titels voor die boeken verzinnen. We vergelijken vondsten.

Vlak van de zin

- Een tekst waarvan de zinnen allemaal op dezelfde manier beginnen, beter maken (zinsbouw dus variëren).
- Een idee (bijvoorbeeld 'zichtbaar gemaakt') in een zin verwoorden.
  - * We tonen de kinderen een aantal gekende pictogrammen. Die moeten zij nu in woorden vertalen. Bijvoorbeeld 'Hier is de ingang.' of 'Hier kan je telefoneren.'
- Uitnodigende (met realiteitswaarde dus!!) zinnen vervolledigen.
  - * We geven de leerlingen enkele zinsaanzetten. Zij moeten die vervolledigen: 'Als ik ... was, dan ...' of 'Ik hou veel van ... want ...' of 'Regen is (niet) prettig, want ...'
- Een tekst met foute zinnen zo verbeteren, dat de zinnen correct zijn.

Vlak van het woord

- Een tekst waarin enkele woorden vaak terugkeren, beter laten maken door woorden door hun synoniemen (eventueel omschrijvingen) te laten vervangen.
- We lezen een tekst met een aantal nonsenswoorden in. Nu moeten de leerlingen de nonsenswoorden vervangen door sprekende woorden.
  - * We nemen een doorsnee smurfverhaal (eventueel een strip). Leerlingen sporen alle 'smurfwoorden' op en vervangen ze door meer betekenende equivalenten.

Vlak van de letter (spelling)

- Sluit aan bij het curriculum 'spelling'. Eventueel kan de leerkracht leerlingen nog extra laten oefenen op woorden die ze in hun stelwerken frequent hanteren en die niet in de woordpakketten van het gebruikte boek zitten.

TWEEDE GRAAD

TOTAALOEFFENING

Opnieuw groeit de schrijftaak uit het thema. We reiken de leerlingen echte schrijfsituaties aan en richten hen op die taak. Verder leren we hun strategieën aan zodat ze tijdens en na het schrijven op hun eigen werk kunnen ingrijpen. Vanaf het derde leerjaar kunnen we op het vlak van strategie een en ander formaliseren. Dat betekent dat de leerlingen met een set van vragen kunnen werken die ze te allen tijde kunnen gebruiken voor en tijdens de schrijfoefening (maar die voor elk nieuw genre wel wat anders dienen ingevuld te worden).

Het ultieme instrument om de leerlingen een serieus houvast te geven bij het plannen, én om hen strategisch schrijfgedrag te leren ontplooiën (= vandaag leren schrijven voor elke volgende keer die gaat komen), is de *schrijfkaart* waarin via vragen of aandachtspunten (checklist) leerlingen leren stilstaan bij te nemen opties en hun planningsgedrag. De schrijfkaart blijft simpel en zeer overzichtelijk, maar houdt meer items in dan in de eerste graad (schrijfdoel moet al preciezer worden ingevuld – leerlijn). Mogelijkheden in verband met het verloop:

VOOR het stellen bakenen we het schrijfgedrag af: naar wie schrijf ik? wat schrijf ik dan (onderwerp)? heb ik er genoeg materiaal voor? waar kan ik meer materiaal vinden? hoe begin ik? voor wie schrijf ik? welke weg

volg ik? ... Desgevallend kan een lees- of spreekoefening aanleiding worden om te gaan schrijven. Dat is bijvoorbeeld zo bij de volgende gedichtoefening: we praten aanvankelijk over kleuren en waar die zich voordoen (alles heeft kleur), dan zien we hoe kleuren symbool kunnen zijn voor een gemoedstoestand (zwart=rouw, wit=huwelijk), en ten slotte laten we kinderen in een schrijfoefening dagen van de week combineren met passende kleuren.

TIJDENS het stellen blijven we onze oorspronkelijke planning volgen. We gaan op bepaalde ogenblikken na of wat we reeds geschreven hebben, voldoet aan onze oorspronkelijke planning (= reviseren).

NA het stellen wisselen we ideeën over mekaars werk uit en verbeteren zonodig. Eventueel kunnen we ook hier een soort van schema gebruiken dat leerlingen moet toelaten om mekaars werk beter van commentaar te voorzien (dit schema kan eventueel variëren van oefening tot oefening). Die commentaar kan ook op een specifiek vlak gebeuren, bijvoorbeeld dat van het (leren) waarderen. Op dat moment kunnen we met een semantische schaal (waardenschaal) werken.

Vanzelfsprekend zullen in de tweede graad de activiteiten uitgebreid en complexer ingevuld worden (leerlijn). Belangrijk blijft dat leerlingen gemotiveerd geraken (vanuit het thema) voor de schrijfoefening, dat er dus nood is om te schrijven.

ZAKELIJK

- Een brief met duidelijke bedoeling schrijven: klacht, bedanking,...
- * We bekijken foto's van dieren in hachelijke situaties. Een prent toont bijvoorbeeld een treurende aap in de dierentuin. Dat beest is niet zo tevreden en heeft nogal wat klachten over de behandeling. We laten de kinderen nu een

- klachtenbrief naar de directeur van de zoo schrijven, bijvoorbeeld als dieren-tuinbezoeker, of eventueel als aap.
- * We schrijven een bedankingsbrief naar iemand die in onze klas op bezoek is geweest.
  - * We schrijven een waarschuwingsbriefje naar de buurtbewoners, om te waarschuwen voor ... vandalen, dieven,...
  - * We stellen zelf een nieuwjaarsbrief op. Misschien moeten we hier en daar ook wel een kritische noot laten horen.
  - * Zelf een advertentie schrijven: *'Poes is weggelopen. Wie brengt haar terug?'*
- Communicatieve reactie op een situatie: je wil iemand laten weten wat je van iets vindt.
- * Pudding Tarzan (uit het gelijknamige kinderboek, geschreven door Olle Lund Kirkegaard) wordt door de grote jongens altijd geplaagd. De leerlingen moeten na het lezen van een stukje uit het boek een brief schrijven aan PT met een mogelijke oplossing voor zijn probleem.
  - * Iedereen schrijft een vijftal prettige of rare momenten in één zin op een blad papier. We lezen mekaars voorvallen en zetten een kruisje bij het voorval waarover we wat meer te weten willen komen. Als iedereen zijn blad terug heeft, wordt er over het voorval met de meeste kruisjes uitleg gegeven (aan de klas = nieuwsgierige ontvanger!).
- Vanzelfsprekend kunnen we niet elke situatie in de klas 'echt' laten plaatsgrijpen. Sommige oefeningen zullen vanuit fantasiesituaties ontstaan, wat niet wil zeggen dat de leerlingen er niets uit kunnen leren. Bijvoorbeeld de leerkracht leest een verhaal van een schipbreuk voor. Enkele overlevenden landen op een eiland en willen in een fles een bericht naar de buitenwereld sturen. Schrijf zo'n bericht.
- Een verslag schrijven van een door de hele klas meegemaakte gebeurtenis. Let wel: niet voor de leerkracht, maar voor de klaskrant!
  - Handleidingen en recepten schrijven. Bijvoorbeeld voor een gerecht dat helemaal niet bestaat (zie eerste graad), of voor een voorwerp dat de leerlingen zelf uitvinden op basis van een bestaand voorwerp (zie het boek *Catalogue d'objects introuvables* door Carelman, uitgegeven bij Balland), zoals een bad met een deur in, een schommelstoel die naar opzij schommelt, een bijl met dubbele steel om samen te hakken, enz.
  - * Klassikaal werken we aan een heksenkookboek.
  - * Iemand wil ons komen bezoeken, maar kent de buurt niet. Wij leggen uit (aan de hand van een plan) hoe de persoon ons huis of onze school kan bereiken. Uiteraard levert de taak 'reisroute beschrijven' ook een zeer goede spreek- en luisterles op.
- Boekbesprekingen.
- * De leerlingen mogen een titelblad voor een fictief kinderboek ontwerpen. Ook de korte inhoud noteren ze.
  - * De leerlingen krijgen van de leerkracht een lijst met vragen die ze moeten stellen aan de hoofdfiguur uit een boek dat ze lezen. Zij noteren antwoorden en maken op die manier een schriftelijk interview. Tegelijkertijd stellen ze een facet van hun boek voor.

EXPRESSIEF

- Persoonlijke reactie op een fenomeen (situatie, tekst, gedicht).
  - * We voeren een kringgesprek over troetelberen (-dieren). Daarna moet iedereen zijn eigen troetelbeer voorstellen op papier; niet enkel beschrijvend, maar ook inlevend.
- Dagboekpassages (die eventueel door de medeleerlingen gelezen mogen worden) en allerlei andere vormen van dagboek-schrijven.
- Een gedicht schrijven. Vanzelfsprekend kunnen kinderen dat niet 'zomaar'. Het schrijven van gedichten is overigens ook geen echte doelstelling.
- Reacties geven op uitnodigingen tot expressie van de leerkracht.
  - * De leerlingen wordt gevraagd wie ze op het moment zelf zouden willen zijn, en krijgen een aantal keuzemogelijkheden. Ze maken telkens een keuze (wil ik wel zijn/wil ik niet zijn) en lichten die schriftelijk toe.

DEEL- OF ASPECTOEFENINGEN

De leerlijnen die we in de eerste graad opstartten, proberen we nu door te trekken. Aspecten van de leerlijn hebben te maken met langere of grotere gehelen, meer complexiteit en cognitief zwaardere belasting.

INVALSHOEKEN IN VERBAND MET TAALGEBRUIK

Communicatie realiseren

- Experimenteren met zenders en zenderrollen.
- Experimenteren met ontvangers en ontvangerrollen.
- Experimenteren met boodschappen.
  - * Een dialoogje tussen twee mensen waarvan slechts de helft is opgenomen, afwerken (bijvoorbeeld in een stripverhaal).
- Experimenteren met bedoelingen.
  - * Teksten met opvallende communicatieve fouten, verbeteren (= tevens lezen), bijvoorbeeld een reclametekst die zijn product lelijk voorstelt.

Denken uitdrukken

- Een verhaal waarvan de delen (een vijftal alinea's) niet in de juiste volgorde staan, herstellen. (Is ook een leesoefening!)
- Een getekend schema in een doorlopende tekst gieten (= een classificatie leren uitleggen).

- Een complexere handeling die in prenten wordt uitgedrukt, in tekst gieten.
- Moeilijkere vormen van beschrijven (en vergelijken), eerst schematisch, dan in doorlopende tekst.
  - * Er liggen in het midden van de klas zeven verschillende takken op de grond (genummerd). De kinderen maken op papier de beschrijving van één tak. Ze verklappen niet welke. Daarna worden de briefjes gelezen. Kunnen we raden om welke tak het gaat, dan was de beschrijving nauwkeurig.
  - * Een soortgelijke oefening als de voorgaande is mogelijk met allerlei genummerde afbeeldingen van Sinterklaas. (De meest uiteenlopende afbeeldingen van deze figuur vind je vanaf november in allerlei reclameblaadjes.)
  - * We tonen de leerlingen twee overeenkomstige prenten. Ze noteren overeenkomsten en verschillen: wat is er hetzelfde? wat is er anders?
  - * Straks houden we in de klas een modeshow met echte kleren. In groepjes van twee zullen we een outfit presenteren. Eén leerling wandelt, de andere stelt voor. Maar eerst moeten we onze outfit op papier aantrekkelijk en voldoende uitgebreid voorstellen.
  - * We maken met z'n allen een beschrijvende overzichtslijst van de verloren voorwerpen van onze school. Die lijst kan verspreid worden.
- Associaties op papier zetten, bijvoorbeeld in de vorm van een vergelijking: 'Onze auto lijkt op een ...'.
  - * We geven een bijvoeglijk naamwoord op en gaan na welke voorwerpen of figuren die eigenschap hebben, bijvoorbeeld 'hard' is een steen, een vuist, een dikke boom,... Met die elementen maken we een gedicht. De kinderen bedenken iets specifiek dat naar hun gevoel hard is en maken daar vergelijkingen bij. *'Wanneer je kwaad bent, ben je hard als een zware steen, als een dikke boom die voor me staat,...'*
- Op simpele wijze argumenten verzamelen bij een stelling.
  - * De leerkracht geeft een stelling op uit de leefwereld van de leerlingen (de voorkennis moet voldoende groot zijn). De leerlingen proberen zoveel mogelijk argumenten op te schrijven om die stelling hard te maken (of te ontkrachten), bijvoorbeeld *'voetbal is een veel te harde sport'*. Deze les kan uitmonden in een totaalles 'discussie'.

Gevoelens uitdrukken

- Zelf een tekst (gedicht) schrijven, die (dat) elementen van de waarneming gebruikt (sluit aan bij het leren beschrijven).

INVALSHOEKEN IN VERBAND MET TAALOPBOUW

Vlak van de tekst

- Begin – midden – slot aanbrengen in een volledig doorlopende tekst.
- Begin of slot schrijven bij een korte tekst.
- Soorten schrijfoopdrachten leren onderscheiden. Soorten teksten kennen en kunnen benoemen.
- Zicht hebben op soorten titels en goede titels bedenken.

Vlak van de zinnen

- Een tekst waarin zinnen ontbreken, vervolledigen (met opdracht, bijvoorbeeld lange zin, korte zin,...).
- Bij een tekst een paralleltekst schrijven die qua vorm min of meer hetzelfde is, maar qua inhoud anders (= schrijven naar een model).

Vlak van de woorden

- Kleurende woorden aanpassen.
  - * We geven de leerlingen de tekst van Roodkapje waarin de bijvoeglijke naamwoorden vervangen zijn door hun tegengestelden. Na een reactie vragen we hen het sprookje te 'herstellen'. Daarna moeten de leerlingen zelf originele sprookjes 'ombouwen' (wellicht een oefening voor de volgende graad.)
- Correcte verwijswoorden (voornaamwoorden) leren gebruiken (invultekst).

DERDE GRAAD

In de derde graad is een aantal kinderen echt schrijfvaardig. We zullen dus prettige en zeer gevarieerde oefeningen moeten aanbieden. Nochtans staan niet alle leerlingen even ver. Voor differentiatie moeten we dus ook zeker oog hebben.

TOTAALOEFENING

We blijven er zorg voor dragen dat de totaal oefening niet 'zomaar' wordt opgege-

ven, maar dat ze ontstaat vanuit het thema, oorzakelijk dus, zodat de leerlingen in meerdere of mindere mate een schrijfneed voelen. Deze taken worden weer moeilijker (cognitief en communicatief). De schrijfkarten die de kinderen gebruiken, worden ook genuanceerder (leerlijn), want in de derde graad mogen we verwachten dat ze echt rekening kunnen houden met de ontvanger van hun tekst en dat ze het hele schrijfbeuren veel beter overzien (meta-positie)!

ZAKELIJK

- Moeilijkere briefsoorten, bijvoorbeeld de lezersbrief.
  - * We schrijven een lezersbrief naar een jongerentijdschrift waarin we een mening weergeven ten opzichte van een artikel dat in dat tijdschrift verscheen.
  - * Je vriend is verliefd op een meisje, maar durft het haar niet te zeggen. Hij kan het ook niet goed op papier krijgen. Jij wordt een schriftelijke go-between, want je schrijft zijn liefdesbrief.
  - * Reageren op een advertentie waarin iemand naar iets op zoek is. Jij hebt dat voorwerp en kan het bezorgen.
- Vertellen.
  - * Dromen noteren, zodat een medeleerling er achteraf een verklaring kan bij noteren (maar opgelet voor ongeremde fantasien!).
  - * Een sprookje maken met eigentijdse elementen).
  - * Een sprookje schrijven dat het echte op zijn kop zet. Beginnen met een uitnodigende afbeelding. (Zie ook aspectoefeningen in de vorige graad).
- Instructies geven.
  - * Je gaat op vakantie en laat je huisdier bij een vriend achter. Zet op papier (gestructureerd) wat hij allemaal moet doen om het dier goed te verzorgen.
  - * Een toeristische folder in mekaar steken. Andere reclameteksten maken, bijvoorbeeld voor de eigen school.
- Moeilijkere vormen van receptschrijven.
  - * We schrijven een reglement voor onze school of het leven in onze klas, bijvoorbeeld klasbibliotheek + ontleningen.
- Verslagen maken.
  - * Bij een foto een verhaal/krantenverslag schrijven. Liefst dan nog met foto's die de kinderen zelf gemaakt hebben.
  - * Een fotocollage maken (met toevallig bij mekaar gelegde prenten) en die van een verhaal of commentaar voorzien.
  - * In de tekenles maakten we allerlei abstracte schilderijen. Elke 'kunstenaar' moet nu een stukje schrijven waarin hij zichzelf en zijn werk voortstelt, bijvoorbeeld aan een publiek van ouders die op een schoolfeest de tentoonstelling zullen bezoeken. Ook mogelijk is het werk van een medeleerling voorstellen. Uiteraard kunnen we met zo'n tentoonstelling nog allerlei andere wegen op: uitnodigingen maken en versturen, reclame maken, enz.
- Boekbesprekingen.
  - * De leerlingen ontwerpen een reclamefolder voor een boek dat ze lezen.
- Ook alle schrijfvormen uit de voorgaande graad.

EXPRESSIEF

- Beschrijving van een stukje klas (10 cm bij 10 cm).
- Gedichten maken naar aanleiding van een ervaring: haiku, elfje,...
- Gedichten maken naar aanleiding van suggesties van de leerkracht.
  - * De leerlingen beantwoorden een vragenlijst: lievelingskleur, -kleding, -dag, -seizoen, lievelingsplaats in een stad, idem op de buiten, idem in een ander

land, lievelingstemperatuur, enz. Dan steken ze al die elementen in een gebalde tekst (fantasieverhaal). Tot slot laten ze de nietszeggende woorden en woorden die naar henzelf verwijzen weg.

- * De leerkracht laat stukken uiteenlopende muziek horen. Er wordt gepraat over beelden en associaties: waar ben je? wat zie je? wat gebeurt er? Bij het laatste stuk muziek dat de leerkracht laat horen, schrijven de leerlingen hun beelden neer, bij een titel die de leerkracht opgeeft, bijvoorbeeld 'Ik loop'.

DEEL- OF ASPECTOEFENINGEN

INVALSHOEKEN IN VERBAND MET TAALGEBRUIK

Communicatie en taalhandelen

- Een onvolledige boodschap (waarin informatie ontbreekt) afdoend vervolledigen.
  - * De leerlingen krijgen berichten waarin gegevens ontbreken, bijvoorbeeld een uitnodiging waarin men vergeten is om het uur te vermelden. (Ook complexer.)
- Twee berichten schrijven die dezelfde boodschap moeten overbrengen ten opzichte van twee verschillende soorten ontvangers.
- Een eenvoudig bericht met een uitgesproken bedoeling herschrijven om er een andere bedoeling mee te realiseren, bijvoorbeeld van informeren naar overtuigen.
- Argumenten voor een stelling formuleren.
- Bij een gegeven situatie een smoes bedenken.
- Enkele taalhandelingen in woorden gieten en zoveel mogelijk gradaties inbouwen: protesteren, bedanken (al wat complexer), feliciteren, uitnodigen (al complexer), een bevel geven.

Vlak van het denken

- Doorlopende tekst vertalen in een telegram (overhouden van de kern/hoofdzaken).
- Schriftelijk uitleggen wat een woord betekent (definiëren en omschrijven).
  - * De leerkracht geeft elke leerling een moeilijk woord dat in een bepaald thema behandeld werd. De leerling moet dat woord definiëren en omschrijven. Daarna leest hij zijn definitie voor. De klas zou moeten kunnen raden om welk woord het gaat.
- Beschrijvingen formuleren, vergelijkingen maken, verklaringen geven en een evolutie schetsen.
  - * Opsporingsbericht (waarin je jezelf beschrijft) (= beschrijven).

- * Bij twee prenten die eenzelfde realiteit anders tonen, een vergelijkende tekst schrijven (= vergelijken).
- * Terugkijken vanuit het jaar 2000 en schetsen hoe een voorwerp (bijvoorbeeld een wekker) veranderd is (= evolutieschets).
- * Eerst bij simpele situaties telkens enkele aanvaardbare verklaringen verzinnen en neerschrijven, bijvoorbeeld waarom was de meester/juf te laat vandaag?. Daarna enkele verklaringen neerschrijven die in onze wereld niet kunnen (= verklaringen geven).
- Een aantal los aangeboden ideeën op zo'n manier ordenen dat er een samenhangende tekst uit ontstaat.
- Een eenvoudige redenering waarbij een stuk ontbreekt, kunnen aanvullen.
- Uit een tiental door de leerkracht aangeboden ideeën, die aanduiden die gebruikt kunnen worden voor een tekst over een bepaald (opgegeven) onderwerp.
- Definities opstellen. Leerlingen die hierin wat gevorderd zijn, kunnen eens proberen om onbestaande woorden te definiëren. Omgekeerde oefening: de leerkracht toont een niet bestaand voorwerp (getekend). De leerlingen geven het een naam, leggen de werking ervan uit, en verwoorden ten slotte waarom dit voorwerp niet kan bestaan.
- Een niet te complexe opdracht formuleren, bijvoorbeeld een simpele gebruiksaanwijzing voor een product (dus geen totaal oefening).
- Duidelijk een mening ten opzichte van een probleem kunnen neerschrijven.

Vlak van gevoelens

- Een tekst herschrijven vanuit een ander personage.
  - * In het boek *Roos* van Erik Lotichius vertelt een hond wat hij meemaakt bij een familie. Kinderen zelf een voorval vanuit de ogen van de hond laten beschrijven.
- Poëtische technieken zelf eens uitproberen (vergelijkingen, klankwerking, beeldspraak,...).
  - * De leerkracht leest de beschrijving van een situatie voor. De leerlingen moeten een kleur associëren aan die situatie, en ook uitleggen waarom. Daarna moeten de leerlingen bij elke weekdag een kleur associëren en er kort onder schrijven waarom.

INVALSHOEKEN IN VERBAND MET TAALOPBOUW OF -SYSTEMATIEK

Vlak van de tekst (en samenhang binnen de tekst)

- Een ongestructureerde tekst/alinea gestructureerd herschrijven.
- Experimenteren met specifieke structuren/stijlen van teksten (tekstsoorten).
  - * Na een studie- en onderzoeksrondte (lezen), laten we de kinderen een gekend sprookje in een reclametekst gieten, in een krantenartikel,...

- Een tekst aanvullen waarin een alinea ontbreekt (zie ook denken), waarin de inleiding ontbreekt, waarin het slot ontbreekt.
- Een niet-samenhangende tekst op het vlak van de alinea tot één geheel uitwerken door alineaovergangen bij te voegen.
- Titels maken voor allerlei soorten van teksten, met de tekst erbij, maar ook zonder. In dit laatste geval omschrijft de leerkracht de situatie, bijvoorbeeld een kranten-tekst over het doodkloppen van zeehonden.
- In een tekst aanvullingen aanbrengen.
  - * De leerlingen krijgen een korte krantentekst. De leerkracht vertelt hen dat er op de redactie achteraf nog nieuwe informatie over die gebeurtenis is binnengelopen. Die moeten de leerlingen nu in de oorspronkelijke tekst verwerken.
- Van opgegeven ideeën (in telegramstijl) een samenhangende tekst maken. Leerlingen moeten ordenen en uitschrijven.

Vlak van de zinnen

- Een moeilijk geformuleerd bericht herschrijven naar een gemakkelijker leesbare versie.
- Van een kort voorgelezen nieuwsbericht een geschreven versie maken.
- Advertenties in doorlopende tekst schrijven.
- Reclameslogans verzinnen.
- Complexe zinnen leren bouwen in allerlei situaties.
  - * In een tekst laten we het stuk zin na een voegwoord weg. Aan de kinderen om de ontbrekende delen aan te vullen.

Vlak van de woorden

- Signaalwoorden leren hanteren door in een tekst lege plekken (ontbrekende signaalwoorden) op te vullen.
- Gradatielijsten van woorden aanleggen, bijvoorbeeld *slenteren-kuieren-drentelen-wandelen-hollen-lopen-enz.*
- Experimenteren met letterlijke en figuurlijke taal.
- Nieuwe woorden ontwerpen bij door de leerkracht gegeven omschrijvingen (Willem Mooiman).
- Juist gebruik van u/je.
- Een tekst waarin woorden te vaak voorkomen, verbeteren door die woorden te vervangen door synoniemen of omschrijvingen.

Marc Stevens
Constant Jorislân 11
2100 Deurne

Noot

- 1 Dit is de licht gewijzigde tekst van een lezing die ik gehouden heb op de methodeconferentie rond Schrijven leren in het basisonderwijs, georganiseerd door de Nederlandse Taalunie (Antwerpen, 7 en 8 juni 1996).

Geannoteerde bibliografie

Blok, H. & A. van Gelderen: Het verbeteren van een geschreven tekst door leerlingen uit de bovenbouw van het basisonderwijs. *Pedagogische Studiën* 1994/71, p. 4-15.

Aan het einde van de basisschool vertonen leerlingen bijzonder weinig revisiegedrag. Nochtans beheersen ze al een aantal deelprocessen van het reviseren. Revisie moet dus meer expliciete aandacht krijgen.

Bonset, H., M. de Boer & T. Ekens: *Nederlands in de basisvorming. Een praktische didactiek*. Muiderberg: Coutinho, 1992.

Recentste overzicht van didactiek Nederlands. Tamelijk simpele, nuchtere, maar ook interessante manier om naar taalonderwijs te kijken. Is wel bedoeld voor de eerste jaren van het secundair onderwijs. De lessuggesties zijn te hoog gegrepen voor de basisschool.

Dekkers, P.: *Werkplan Taal. Stellen*. Amphireeks. Den Bosch: Malmberg, 1981.

Klassieker over stelonderwijs. Degelijk maar al wat ouder wordend. Het schrijfproces wordt hierin nog veel te sterk beschreven als een lineair proces en ook de strategieën die aan bod komen zijn te simpel voorgesteld. Toch zitten er in het boek nog een heleboel knappe lesontwerpen.

Nijmeegse Werkgroep Taaldidactiek: *Taaldidactiek aan de basis*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1992.

Rijlaarsdam, G., M. Eiting & R. Schoonen: Wat werkt in het stelonderwijs? Een exploratie naar de effectiviteit van omgevingsvariabelen en vakinhoudelijke kenmerken van een stelvaardigheidscurriculum. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 1989/2, p. 81-91.

De auteurs stellen zich vragen over het effect van bepaalde deelhandelingen die bij het traditionele opstel verricht worden. Zo lijkt het effect van de feedback van een docent klein. De transfer naar eigen werk lukt niet te best. De auteurs pleiten er daarom voor om veel aandacht te laten gaan naar het schrijven van een eerste versie (en het kritisch bekijken ervan door de leerling) en de feedback van een docent in ieder geval te laten volgen door verwerkingsopdrachten.

Spoelders, M. & P. Yde: *Over schrijven geschreven*. Reeks 'Communication & cognition'. Gent: UG, 1992.

Overzicht van wat de laatste jaren gepubliceerd is met betrekking tot schrijven en schrijfvaardigheid. Het laatste hoofdstuk biedt een goed overzicht van schrijfaanpakken in het onderwijs. Verder koppelen de auteurs aan de resultaten van verscheidene wetenschappelijke onderzoeken ook een aantal aanbevelingen voor het schrijfonderwijs. Zeer overzichtelijk. Goede samenvatting.

Van de Ven, P.-H.: Naar aanleiding van uw schrijven. *Moer* 1992/8, p. 282-292.

Van de Ven, P.-H.: Schrijven als sociaal proces. *Moer* 1993/1, p. 2-11.

In deze artikelen stelt de auteur het schrijfmodel van Flower & Hayes ter discussie vanwege het feit dat schrijven niet enkel een cognitief, maar ook een sociaal proces is. Hij zet de interactie tussen schrijver en lezer centraal en geeft consequenties van deze visie voor het schrijfonderwijs.

Van Gelderen, A. & H. Blok: Het stelonderwijs op de basisschool. Onderzoek en aanbevelingen. *Moer* 1990/2, p. 42-52.

De auteurs brengen verslag van een onderzoek waarin ze diverse aspecten van het stelonderwijs op de basisschool nader bekeken (aanpak, gebruikte methodes,...). Ze formuleren conclusies en aanbevelingen om de didactiek van het schrijven te verrijken.

Welschen, A.: Formuleervaardigheid en de cognitieve balans bij het schrijven. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 1982/4, p. 131-162.

Schrijven is een dermate complexe taak dat het niet mogelijk is om bewust aandacht te geven aan alle aspecten ervan. Dat is het uitgangspunt van Welschen. Vraag is alleen wat in het onderwijs dan (eerst) getraind moet worden, de lagere of de hogere taken? Het is in ieder geval zo dat er op een aantal vlakken automatismen moeten ontstaan.

T U S S E N D O O R

CENTRUM VOOR DIDACTIEK

Het Centrum voor Didactiek (CvD) van de Universiteit Antwerpen (UFSIA) richt tijdens het eerste semester van het schooljaar 1997-98 de volgende nascholingsactiviteiten in voor leraren Nederlands van het secundair onderwijs:

Schrijfvaardigheidsonderwijs en zelfstandig leren

DOELGROEP: leraren Nederlands 4de, 5de en 6de jaar so (a-, b- en c-richtingen)

BEGELEIDING: Michel Couzijn & Karen Bos

DATUM: woensdag 22 oktober 1997, van 14.15 tot 17.15 uur

Leerlijnen, hoe kom je erbij?

DOELGROEP: leraren Nederlands so

BEGELEIDING: Mark Van Bavel

DATUM: woensdag 19 november 1997, van 14.30 tot 17.30 uur

Spreken en luisteren

DOELGROEP: leraren Nederlands so

BEGELEIDING: Jan Bonne & Marita Van Auwenis

DATUM: woensdag 26 november 1997, van 14.30 tot 17.30 uur

INLICHTINGEN EN INSCHRIJVINGEN:

CvD (Reinilde Van Moer), Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen,
tel. (03)220.46.82, e-mail: ida.vanmoer.r@alpha.ufsia.ac.be